

ELLEN DE VRIEND

De Tien van Renesse

Een eiland in oorlogstijd

Karakter Uitgevers B.V.

INHOUD

Stamboom	9
Proloog	11
1. Het gezin Jonker	13
2. Crisis op Schouwen	20
3. Bonnen en baby's	33
4. Het verzet	47
5. Knokploegen en Armeniërs	58
6. Inundatie in 1944	65
7. Arbeitseinsatz	83
8. De oversteek	102
9. De berechting	136
10. De executie	147
11. Verbeurd en begraven	172
12. Hongerwinter	187
13. Het jaar 1945	197
14. De bevrijding	206
15. Na de oorlog	213
Nawoord	234
Namen	238
Bronnen	253

PROLOOG

10 DECEMBER 1944

Half uitgedroogd, duizelig van de honger en murw door de dagenlange mishandelingen en ontberingen zat Leen Jonker op die koude decemberochtend achter in de hevig hobbelende huifkar, die werd voortgetrokken door twee witte paarden. Hij werd heen en weer geschud op de harde houten bank. Het roffelende geluid van de paardenhoeven op de straatkeien ging gelijk op met het jachtige bonzen van zijn hart. Aangespoord door de Duitse militair op de bok van de wagen zetten de dieren nog een tandje bij. Schuimvlokken vlogen van hun bit in de rondte en hun warm ademgesnuif veroorzaakte witte wolkjes. Een stralend blauwe winterlucht spande zich boven het tafereel van de weelderige Zeeuwse akkers met ploegvoren, de boerderijen, hier en daar een kerktoren. De zondagochtendstilte was sereen. Het oogde stil, vertrouwd en vredig in tegenstelling tot wat Leen achter de huifkar zag. Daar reed een motorwagen met daarin vijf keer twee zitplaatsen. Op iedere stoel een Duitse soldaat in gevechtstenuue met een mitrailleur gericht op de huifkar.

Leens blik ging naar zijn broer Joost die tegenover hem zat, en dwaalde af naar de donkere gezichten van de andere zeven mannen. Hij besepte dat hij er net zo haveloos uitzag als zij: ongeschoren, ongewassen en met gescheurde, vlekkerige en ontbrekende kleding. De afgelopen paar dagen hadden ze samen

zoveel meegemaakt. Het leek veel langer geleden dan vier dagen dat ze zij aan zij klappertandend en verkleumd op de zeedijk lagen, gespannen turend over het schier oneindige wateroppervlak van de Oosterschelde, terwijl de grauwe golven onstuimig tegen de dijk aan klotsten en regen op hen neerdaalde. In niets leek de zee meer op de kabbelende idylle die 's zomers zo'n aantrekkingskracht uitoefende op de badgasten.

Het eiland waar Leen was geboren en opgegroeid had hem benauwd. Hij zat vast in een leven dat nog moest gaan gebeuren en dat nu werd voorgekauwd door de Duitse bezetter. Vooral voor zijn kinderen wilde hij een onbezorgde jeugd, een leven in vrede. Schouwen en Duiveland bood al vier lange jaren weerstand aan de nimmer aflatende tirannie, terwijl de vrijheid slechts vijf kilometer verderop wachtte.

Leen had oprecht geloofd dat de Engelse bevrijders hem en de zestien anderen zouden ophalen, dus gingen ze door met het seinen over het water. Aan wat daarna gebeurde wilde hij niet meer denken en ook niet aan wat hem nu te wachten stond. Zijn leven en toekomst waren nog maar een kwestie van minuten als de Duitsers werkelijk gingen doen wat ze hadden gezegd: hen ophangen. De woorden echoden door zijn hoofd.

Doordat het zeildoek bewoog ving hij af en toe een glimp op van de wereld buiten de huifkar. Zojuist had hij zijn Tannetje nog even gezien en haar een blik kunnen toewerpen met alle liefde die er in zijn hart voor haar was. De vrouw die hem reeds drie kinderen had geschonken en nu acht maanden zwanger was van de vierde. Een laatste blik...

10 december 1944 is een inktzwarte bladzijde uit de geschiedenis die laat zien dat een verhaal nooit echt eindigt, maar altijd weer opnieuw kan beginnen.

1. HET GEZIN JONKER

Duizelig door de hoge koorts en doodop van de hevige buikpijn lag Leen in de bedstee van de mooie kamer met zijn ogen gesloten. Het rook er naar boenwas, Boldoot en braaksel. Af en toe kreunde hij en greep hij naar zijn buik of huilde hij geluidloos. Zelfs ademen ging moeizaam. Hoeveel uren zijn moeder naast zijn bed zat wist hij niet. Steeds als hij even zijn ogen opende was ze daar, blozend en mollig. Haar donkere ogen liefdevol op hem gericht, de bijbel op haar schoot. Hij wist niet hoe machteloos ze zich voelde. Ze gaf hem een slokje water te drinken of goot water uit de lampetkan in de waskom en legde een koele doek op zijn gloeiende voorhoofd.

Terwijl ze urenlang bij hem waakte vertelde ze hem over de eerste Johan, die overleed toen Leen nog maar acht maanden was. Verhalen die hij natuurlijk al wel kende, maar zo vaak werd er niet meer over Johan gesproken. Al wist Leen dat zijn broertje, dat werd overreden door een paard en wagen, nog altijd werd gemist. Stil luisterde hij naar haar stem en het gezoem van de twee vliegen om de plafonnière.

Tijdens dat veel te frisse voorjaar van het jaar 1927 voelde moeder Pietje Jonker zich moe en oud, al was ze nog maar net de vijftig gepasseerd. Ze had gedacht dat Leen een flinke griep te pakken had of een kinderziekte, maar toen hij voortdurend klaagde over buikpijn en zich nog amper durfde te bewegen, realiseerde ze zich dat er meer aan de hand was. De dorpsdokter knoopte zijn pyjamajasje open en zette zijn stethoscoop op verschillende plaatsen op het smalle en rillende jongenslijf. Hij

constateerde een acute buikvliesontsteking en wilde Leen opnemen in het ziekenhuis. De wanhopige ouders durfden het niet aan om de zorg voor Leen uit handen te geven, bang dat zijn jonge leven hun door de vingers zou glippen. ‘Dan komt hij nooit meer bij ons terug!’ kreet de anders zo zwijgzame vader Kees Jonker.

Leens koorts bleef maar oplopen tot hij dagenlang op het randje zweefde van de dood en ijldde over een prachtig wit licht in de hoek van de bedstee. Dat hij het redde zonder een chirurgische ingreep was te danken aan de Almachtige. Moeders gebeden waren verhoord.

Achteraf herinnerde Leen zich bijna niets meer van de weken dat hij ziek was. In het huurhuis op de hoek van de Noordstraat en de Kloosterweg in Haamstede ontstond voorzichtig weer wat licht en reuring en af en toe klonk het geluid van een lach. Daaruit was op te maken dat het met Leen de goede kant op ging.

Leen vond het geweldig dat zijn broers Piet (28), Joost (25), Maris (21), Marien (17), Jan (15) en Johan (9) en zijn zussen Ka (27) en Ma (14) om de beurt even bij hem kwamen kijken, op kousenvoeten en voorzichtig om hem niet te veel te vermoeien. Dan lichtten zijn ernstige ogen, die niet strookten met zijn leeftijd, op in zijn spitse wasbleke gezicht. Hij genoot van alle aandacht die hem als negende in het gezin van tien kinderen niet vaak ten deel viel.

Heel bijzonder hadden zijn broers en zussen Leendert Marie, zoals Leen voluit heette, niet gevonden toen hij op de 22ste maart van 1915 werd geboren. Weer zo’n schreeuwderd erbij die hen ’s nachts zou wakker houden. Maar Leen was en bleef een rustige jongen die een beetje in zijn eigen wereldje leefde en de rest van het gezin niet tot last was. Zijn familie glimlachte erom, ze wisten hoe hij was. Niet zelden trok hij zijn jas aan en ontvluchtte hij de drukte in huis. Dan zocht hij een stil plekje op in de tuin, in de weidse polders of in een duinpan waar hij

alleen kon zijn met zijn gedachten. Daar werd hij zelden door iemand gestoord. Uit het zicht en uit de wind, want waaien deed het in Zeeland altijd. Een zoute en zanderige zeewind. Vanaf de duinen keek hij dromerig kilometers ver weg. Hij zag de vissersbootjes en plezierjachtjes varen op de Oosterschelde. Dan voelde hij zich vrij. Als het helder weer was zag hij zelfs het vijf kilometer zuidelijker gelegen eiland Noord-Beveland liggen.

Toen Leen zo ziek was wilden de broers en zussen zich stuk voor stuk graag opofferen om op de zondag bij hem thuis te blijven en niet twee keer naar de gereformeerde kerk te hoeven. Als er geen dominee was en een preek werd gelezen uit een ver verleden leek de dienst soms veel langer te duren dan anders. Vrij zijn om te kunnen doen wat je zelf wilde was altijd fijn. Vooral de oudsten die bewust de Grote Oorlog, zoals de eerste oorlog werd genoemd, hadden meegemaakt, beseften hoe waardevol die vrijheid was.

Voor de vader, die onbezoldigd rijksveldwachter was en tevens jachtopziener bij de schatrijke heer van Slot Haamstede, ging op zondag het werk gewoon door. En de twaalf arbeiderskoeien, de geiten, moesten eveneens naar het duingebied worden gebracht om te grazen. Toch was er regelmatig ook tijd voor een wandeling in de duinen met de vader als gids. De mannen keurig in pak met stropdas, de vrouwen in een jurk tot ver beneden de knie want het was wel de dag des Heren: zes dagen zult gij arbeiden en al uw werk doen, maar de zevende dag is de sabbat. Leen hield van die wandelingen met z'n allen, het geklots van de branding en de zilte geur van de zee. Omdat je op zondag niet mocht werken, maakte de moeder op zaterdag alvast soep die 's middags werd gegeten. 's Avonds viel iedereen aan op de broodmaaltijd, want zeelucht maakt hongrig.

De zeven jongens van Jonker waren felle knapen, sterk, soms ruziend maar ook onafscheidelijk alsof ze met onzichtbare draden

waren verbonden met elkaar. Als zonen van de jachtopziener hadden ze een heerlijk vrije jeugd en zwierven ze rond in het bos rond het kasteel en in de duinen. Als er 's avonds tijd over was ging Leen met een van zijn broers dammen of nog even zwemmen.

De jongens hadden jongenstaken zoals schoenen poetsen, de tuin onderhouden, water putten en kolen scheppen. Zus Kaatje – roepnaam Ka – moest, na het laatste jaar op de lagere school, haar moeder helpen met het bestieren van het drukke huishouden, iets wat volkomen vanzelfsprekend was in een doorsnee Hollands gezin. Ma, met wie ze dertien jaar scheelde, had het wat dat betrof iets makkelijker, maar doorleren was er ook voor haar – als meisje uit een arbeidersgezin – niet bij. Het leven van de zussen bestond voornamelijk uit huishoudelijke aangelegenheden: koken, wassen, schrobben, wekken, water putten en het legen van emailen po's. De tijd zat in de biezen matten in de keuken en in elke nerf van het houtwerk. En het stof uit de kachels dwarrelde weer net zo snel neer als het werd weggeveegd. In het grote, oude huis was het altijd kil door de slechte isolatie en de schaarse brandstof. Leens leven als kind speelde zich grotendeels af in en rond dat huis, waar hij met zijn broers en zussen lachte, zong, hilde en ruzies uitvocht. Het huis waar hij had leren bidden en lezen uit de Bijbel en waar zijn antirevolutionaire ouders hun geloof voorleefden. Waar de vader voorging in het gebed vóór het eten en na de avondmaaltijd zeker een kwartier voorlas uit de Statenbijbel. Vader Kees sloeg dat geen dag over. Er was thuis weinig wat moest, maar tijdens het Bijbellezen was je stil en luisterde je. Als hij 'Satan' zei, was het echt Sántan en kromp je als kind ineen. Pas als de vader de bijbel dichtklapte en hem op het kabinet legde mocht je opstaan. Verder was twee keer kerkgang op zondag gebruikelijk, catechisatie en het huwelijk in eigen kring. Het klassenverschil was groot en daar kwam je niet meer van af. Zeker niet in Haamstede, waar iedereen wist wat je vader deed en wie je moeder was.

De bevolking in Haamstede op de kop van Schouwen en Duiveland, het meest noordelijke eiland van Zeeland, leefde op het ritme van de seizoenen. Het dorp telde nauwelijks vijftienhonderd inwoners en de omgeving was nog praktisch woest en ledig, om in Bijbelse termen te spreken. De paar hofsteden stonden er trots maar verlaten op de moeilijk te bewerken zandgronden aan de westkust. Zandboertjes vulden hun schamele inkomsten aan door konijnen te vangen en in de winter helm te planten in de duinen. De rest van de eilandbevolking leefde grotendeels van wat de blauwe kleigrond hun na veel ploeteren opbracht.

In de Noordstraat stonden de gereformeerde kerk, het armenhuis, café Brandenburg en daartegenover het vermaarde hotel Bom dat sinds de bouw in 1870 het middelpunt was van het Haamstedse leven. Naast de statige herenhuizen van twee verdiepingen waren de kleinere huizen gevestigd van middenstanders, tegen elkaar aan leunend alsof ze steun nodig hadden van hun burens. Op een foto uit die tijd is het brede wegdek van keien te zien, omzoomd door een rij kastanjabomen en voorzien van een zuil met een waterpomp voor algemeen gebruik. Op de voorgrond een paar kinderen op klompen. Meisjes in donkere jurken met daaroverheen een wit schort en getooid met een strooien hoed. Jongens in drollenvangers, boezeroens, grauwe jasjes en een pet. Bij Jonker zagen ze er niet anders uit. Iedereen droeg donker en grauw goed omdat lichte kleuren vaker gewassen moesten worden. Door de Noordstraat pufte ook de tram van de NV Rotterdamsche Tramweg Maatschappij.

Nadat in 1918 de achturige werkdag was ingevoerd nam het aantal badgasten toe. Niet alleen het eiland, maar ook het water eromheen was populair bij de rondreizende kunstschilders en mondaine intellectuelen. Per zeiljacht of veerboot maakten ze tochten over de wateren van de Oosterschelde. Tussendoor probeerden ze zo goed mogelijk de Zeeuwse luchten en wateren en andere idyllische taferelen vast te leggen op hun doeken. De

ingetogen eilanders misten deze *joie de vivre* en hadden weinig op met die frivole lui. Ze beschouwden hun levensstijl als zedenverwildering, maar ze verwelkomden de extra inkomsten. Het echte toerisme kwam in de jaren dertig. De zogenaamde ‘bleekneusjes’ werden voor hun gezondheid naar zee gestuurd, waardoor herstellingsoorden en vakantiekolonies ontstonden. De welgestelden bezochten de kuuroorden en badpaviljoens en hadden belangstelling voor vakantiehuisjes als uitwijkplaats. Ook was kamperen een populaire vorm van recreatie bij de elite.

Tijdens het interbellum was het strandbezoek ontdekt door een bredere kring, die het verlangen had om de drukte van de stad te ontvluchten als een verpozing na de zware arbeid. Het uitwaaien had iets zorgeloos. De bezoekers waren veelal afkomstig uit Nederland, maar er kwamen ook buitenlanders een kijkje nemen en dan vooral Belgische en Duitse badgasten.

Leen begreep niet waarom die vreemdelingen – die hij niet verstond – kwamen kijken naar de rood-wit gestreepte vuurtoren Westerlicht, het Slot Haamstede, daterend uit de dertiende eeuw, en het vliegveld West-Schouwen. Zo bijzonder vond hij het allemaal niet, al had hij in het begin ook zelf zijn ogen uitgekeken toen de vliegmachines over het eiland vlogen.

Het vliegveld werd in mei 1931 geopend om tuinbouwproducten en bloembollen sneller te kunnen exporteren. Met vierenvijftig kilometer was het traject Rotterdam-Haamstede de kortste binnenlandse luchtlijn van de KLM. Al snel volgde een regelmatige luchtdienst op Vlissingen waarvoor een enkeltje acht gulden en vijfenzeventig cent kostte. Met het doortrekken van de lijn naar het Belgische Knokke kreeg de verbinding de bijnaam ‘het goklijntje’ omdat het casino aldaar zo populair was. Vliegen was niet alleen weggelegd voor de jetset, want de Schouwse boeren gebruikten de snelle luchtverbinding om op donderdag naar de markt in Middelburg te gaan.

De meeste badgasten kwamen niet met een vliegmachine

maar met het rammelende stoomtrammetje, de fiets of de autobus. 's Middags moesten de reizigers ervoor zorgen weer op tijd het oude voetveer te halen, die het eiland verbond met de rest van de wereld.

Het Haamstede waar Leen in het begin van de vorige eeuw opgroeide was een hechte conservatieve gemeenschap. Het leven was er duidelijk en rustig, maar al snel bleek deze zekerheid een illusie.